

GÖKTÜRK YAZISININ KENDİLİĞİNDEN DOĞMA (OTOKTON) MENŞEİ VARSAYIMINI ESASLANDIRAN DELİLLER

Viktor G. GUZEV

1. Bir yazıda işaretlerin sayısının çok olması, hem kelime, hem de hece yazılarına özgüdür. I. J. Gelb, yeryüzünde mevcut olan kelime yazılarında, 600 (Sümer yazısında) ilâ 50 000 kadar (Çin yazısında); hece takımlarında (silabaryumlarda) ise 47 (Japon) ilâ 130 (çivi yazılarında) işaretin bulunduğunu bildirir.¹ Bu bakımdan Göktürk yazısında V. Thomsen'in farkına vardığı «ayrı imlerin bolluğu» (ona göre sayısı 38², A. M. Şçerbak'a göre³ ise Yenisey, Hakas ve Orhon yazısı varyantlarını hesaba katarak toplam 40 grafem), onun, «bu esrarengiz yazı»nın bir hece yazısı olması ihtimalini çok ihtiyatlı bir biçimde ileri sürmesine sebep olmuştur. Göktürk dilinin fonolojisi hakkında çağdaş bilimsel tasavvurlardan hareket edersek, bu dilde 9 ünlü (/a/, /ä/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/) ve 17 ünsüz (/p/, /b/, /m/, /t/, /d/, /s/, /z/, /n/, /l/, /r/, /ç/, /ş/, /ñ/, /y/, /k/, /g/, /l/)⁴ olmak üzere toplam 26 fonem buluruz.⁵ Bunun gereğince, Göktürk yazısı, 40 fonemografik işarete, yani harfe muhtaç olamazdı⁶

2. Ekseriyetle /a~/ /ä/, bazen de diğer ünlü fonemleri (/ı~/ /i/, /o~/ /u/, /ö~/ /ü/) temsil eden işaretlerin (birkaç gayet seyrek, bağımsız araştırma konusu olmuş istisna dışında) kelime başında bulunmayıp kelime sonunda bulunuşu;

a) Göktürk yazısının bir hece yazısı olması varsayımını güçlendirir, b) işaretlerin temsil ettiği hecelerin sayıca ağır basan VK (yani ünlü + ünsüz) kuruluşlu

¹ I. J. Gelb, *A Study of Writing. Revised Edition*, Chicago-London, 1974, s. 113-119, 162-165.

² V. Thomsen, *Samlede Afhandlinger. Tredje Bind*, Kobenhavn, 1922, s. 12-14.

³ A. M. Şçerbak, "Yeniseskie runičeskie nadpisi. K istorii otkritiya i izučeniya", *Tyurkologičeskiy Sbornik 1970*, Moskova 1970, s. 123-124.

⁴ Ünsüz fonemler, boğumlanma yerlerine göre kümelenmiştir. Her boğumlanma yeri (lokal dizisinde, hışırtılı-sonant, patlamalı-sızıcı, ötümsüz-ötümlü kümeler fark edilmektedir.

⁵ Krş. A. N. Kononov, *Grammatika yazıka tyurkskiş runičeskiş pamyatnikov VII-IX vv.*, Leningrad, 1980, s. 62-66; N. A. Baskakov, *İstoriko-tipologičeskaya fonologiya tyurkskiş yazıkov*, Moskva, 1988, s. 13-16.

⁶ Krş. A. N. Kononov, *Grammatika yazıka tyurkskiş runičeskiş pamyatnikov VII-IX vv.*, Leningrad, 1980, s. 62-66; N. A. Baskakov, *İstoriko-tipologičeskaya fonologiya tyurkskiş yazıkov*, Moskva, 1988, s. 13-16.

olduğu tahmininin ortaya atılmasına yol açar.⁷ Meselâ, 𐰽𐰺𐰸𐰸 (Küli-çor, 9) /ab ablasar/ “av avlarken” yazılışı, 𐰽 işaretinin ses değerinin /ab/ olduğunu gösterir (diğer örnekler için aşağıya bk.).

3. I. J. Gelb, eserinde: *Just as speech developed out of imitation of sound, so writing developed out of imitation of the forms of real objects or beings. At the basis of all writing stands the picture. This is clear not only from the fact that all modern primitive writings are pictorial in character, but also because all the great Oriental systems, such as Sumerian, Egyptian, Hittite, Chinese, etc., were originally real picture writings*⁸ «Söylev, sesi taklitten geliştiği gibi, yazı da gerçek varlık ya da canlı yaratıkların şekillerinin taklit edilmesinden gelişmiştir. Her bir yazının esasında resim bulunur. Bu, yalnız bütün çağdaş ilkel yazıların resim mahiyetine sahip olmasından değil, aynı zamanda eski Doğu'nun Sümer, Mısır, Hitit, Çin yazıları gibi bütün büyük yazılarının baştan gerçek bir resim yazısı olmasından anlaşılır» der.

Nitekim, Göktürk yazısında kendine has tasvir etme vasıflarına dayanan ve kelime işareti niteliğinde işlev görme yetisine sahip olan en az beş tartışmasız resim işareti (piktogram) vardır: 𐰽 /at/; 𐰺 /ay/; 𐰽 /äb/ (göçebe çadırı, oba); 𐰽 /är/; 𐰽 /ok/; daha az muhtemel olarak tanınan resim işaretleri ise: 𐰽 /ag/ (ağ, balık ağı); 𐰽 /art/; 𐰽 /as/ (“saç” sözcüğünden); 𐰽 /äd/ (“mülkiyet”i bildiren Türk tamgasından); 𐰽 /äl/; 𐰽 /än/ (iniş); 𐰽 /äs/ (“süngü” (?) sözcüğünden); 𐰽 /äş/ (“eşik” sözcüğünden); 𐰽 /ı/ (ağaç); 𐰽 /ık/ (iğ); 𐰽 /iç/ (içmek) vb.’dir.⁹

Bu husustan şu üç sonuç çıkar: 1) eski Türk runik (ETR) yazısı, evrimin yazı öncesi safhasından geçmiştir; 2) bütün kendiliğinden doğma yazı sistemlerinde olduğu gibi, gelişimine kelime yazısı (logografi) aşaması ile başlamıştır; 3) Orhon-Yenisey kitabelerinin meydana geldiği sıralarda ETR yazısı, yalnız hece işaretlerine (silabogramlara) değil, VK kuruluşlu tek heceli kelimeleri temsil eden işaretlere (logogramlara) de sahipti.¹⁰

Göktürk yazısında, bazı durumlarda tek heceli kelimeleri karşılayan resim işaretinin tasvir ettiği varlığın eski Türkçe (grafem niteliğindeki) adı ile bu işaretin aktardığı ses değerinin aynı olduğu (meselâ, /at/, /ay/, /äb/ (göçebe çadırı, oba), /är/, /ok/ vb.) göz ardı edilemez.

⁷ Krş. O. Pritsak, “Turkology and the Comparative Study of Altaic Languages”, *Journal of Turkish Studies. Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 4, 1980, s. 85-86.

⁸ I. J. Gelb, *A Study of Writing*, s. 27.

⁹ Meselâ bk. V. Thomsen, *Samlede Afhandlinger*, s. 78-79; E. D. Polivanov, “İdeografiçeskiy motiv v formatsii orhonskogo alfavita ...”, *Bulleten, SAGU*, No: 9, Taşkent, 1929, s. 177-181; A. S. Amanjolov, “İnterpretatsiya nekotorih runičeskih znakov”, *Uçenie zapiski Tuvinskogo NII yazıka, literatur i istorii*, vıpusk XVI, Kızıl, 1973, s. 163-168; A. Róna-Tas, «On the Development and Origin of the East Turkic “Runic” Script», *Acta Orientalia Hung.*, XLI (I), 1987, pp. 7-14. Bilindiği gibi, bu konuya A. C. Emre, A. v. Gabain, G. Clauson da değinmişlerdir.

¹⁰ Krş. V. Thomsen, *Samlede Afhandlinger*, p. 78-79; A. Róna-Tas, «On the Development and Origin of the East Turkic “Runic” Script», pp. 8-9.

4. I. J. Gelb'e göre, *A primitive logographic writing can develop into a full system only if it succeeds in attaching to a sign a phonetic value independent of the meaning which this sign has as a word. This is phonetization, the most important single step in the history of writing. In modern usage this device is called 'rebus writing' ...*¹¹ «Bir primitif kelime yazısı, sadece her bir işaretinin kelime niteliğinde sahip olduğu anlamdan bağımsız olan fonetik bir okunuşu edinmeyi başarması şartıyla hakiki bir yazı sistemine gelişebilir. Bu, yazı tarihinde en önemli tek adım olan fonetizasyondur [sesçilleşmedir (?)]. Çağdaş kullanımda bu yöntem, “rebüs yazılışı” olarak adlandırılır ...». Kendiliğinden doğma yazılara özgü *rebüs* ilkesi, ETR yazısında da gözlemlenir. Meselâ, D /ay/ işareti, yazıtlarda hiçbir yerde kendi (kamer) anlamıyla kullanılmaz, yalnız takvim birimi (ay) anlamını temsil eder; ⚡ /at/ işareti, hayvanı ileterek kendi birincil anlamını temsil ederken, rebüs ilkesine göre insan adı anlamıyla kullanılır; ⚡ /äb/ işareti, hem birincil “göçebe çadırı, oba” anlamıyla, hem de /äbirü/ (𐎠𐎡𐎢 [Tonyukuk, 26, 28]) “dolanarak” kelimesinin yazılışında bulunur; 𐎠 /är/ işareti, hem birincil “kişi, asker” anlamıyla kullanılırken, hem de /ärän/, /ärdäm/, /ärti/ sözcüklerinin yazılışında görülür; ↓ /ok/ işaretinin birincil anlamı, “yay oku” iken, /yok/, /tok/, /artuk/ vb. sözcüklerinin yazılışında rebüs yöntemi kurallarına uygun olarak kullanılmıştır. Böylece H. Jensen'in ifadesiyle işaretin gösterileninin optik, yani gösterme ve görme alanından akustik, yani sesleme ve işitme sahasına geçtiğini görürüz.¹²

5. ETR yazısında grafemlerin kullanımında her hâlde sistemin evriminin veya geliştirilmesinin farklı evrelerini yansıtan çeşitli yöntemlerin yan yana etkinlik göstermesi, bu yazının kendiliğinden doğma bir sistem olduğuna inandırıcı bir delâlettir. Gramatolojik tasarruf ilkesi gereğince, bir yazı, azamî etkililiğine işaretlerin asgarî sayısı ile ulaşmaya gayret eder.¹³ ETR yazısında grafem kullanma yöntemlerini tahlil, örneğin şu yoldan ilerleyebilir:

5.1. Resim işaretinin, aynı zamanda hem tasvir ettiği varlığı, hem de aynı varlığı karşılayan kelimeyi temsil etmek amacıyla kullanılması (örneğin, ⚡ /at/, ⚡ /äb/, ↓ /ok/ vb.). Bu yöntemin fonetik olmayan resimle tasvir edici kelime yazısı evresinin belirtisi olduğu pek muhtemeldir.¹⁴ Bundan dolayı bu yönteme resimle tasvir edici arhetipin gerçekleşmesi denebilir.

¹¹ J. Friedrich, *Geschichte der Schrift...*, Heidelberg, 1966, s. 17, 26-27; I. J. Gelb, *A Study of Writing*, s. 193-194. Gelb, eserinde rebüse örnek olarak *I saw* “gördüm” anlatımını temsil eden “göz” (ingilizce okunuşu, ai) ve “testere”nin (ingilizce okunuşu, so:) birlikte resmini verir. Bir kişi, bu resimleri İngilizce seslendirdiğinde “ai so:”, yani “gördüm” anlatımı ortaya çıkar. Türkçe buna bir örnek verirsek, yan yana çizilmiş “göz” ile “dağ” resimleri ve ikinci resme ilâve edilmiş olan 3. tekil kişi iyelik eki +ı, Türkçe seslendirildiğinde “gözdağı” anlatımını temsil eder.

¹² H. Jensen, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*, 2. neubearbeitete und erweiterte Auflage, Berlin, 1958, s. 45.

¹³ I. J. Gelb, *A Study of Writing*, s. 251.

¹⁴ Bk. J. Friedrich, *Geschichte der Schrift...*, s. 24-25.

5.2. Rebüs vasıtasıyla kelimelerin fonetik okunuşunun iletilmesi (örnekler için 4. paragrafa bkz.). Bu yöntemle sesçilleşmiş arhetipin uygulanması, yani fonetik logografi veya silabografi denilebilir.

5.3. Fonetik kompleman görevinde kullanılan vokalik silabogram vasıtası ile fonetik arhetipin kendi ünlüsünün ortadan kaldırılması: Υ^{N} /öl/ (< ö + äl), \downarrow /ol/ (< o + al), HO /otuz/ (< o + at + az) vb.

5.4. Vokalik silabogram kullanarak hecenin çevrilmesi vasıtasıyla arhetipten uzaklaşılması: $\uparrow\text{O}\downarrow$ /kodi/ (< ok + o + ad + ı), $\text{H}^{\text{N}}\text{H}$ /kün/ (< ök + ü + än), $\text{H}\text{O}\downarrow\text{H}\text{N}$ (Tonyukuk, 48) /kızkoduz/ (< ık + ı + az + ok + o + ad + az) vb. Şu örneklerin de hece çevrilmesi ile ilgili olması muhtemeldir: HO /anta/ “orada, oradan, o zaman”, HO /ança/ “böyle”, $\text{H}\text{N}\text{H}\text{H}$ (Kül Tigin, K. II) /tamka/ “duvara”, $\text{H}\text{N}\text{H}\text{H}$ (Kül Tigin, K, 1) /eçümapam/ “ecdatlarım” vb.

5.5. VK, VKK ses değerlerine sahip kelime-hece veya hece işaretlerinin, kelimenin (bildirişim açısından) güvenilir bir biçimde tanınması için yetersiz olduğu durumlarda vokalik silabogramın kullanılması. Vokalik işaretlerin kelime sonunda etkinlik göstermesi bilhassa ikna edicidir: HH /kara/ (< ak + ar + a), H^{N} /nä/ (< än + ä), HHH /kälti/ (< äk + äl + ät + i), HH /altı/ (< alt + ı), HO /anta/ (< ant + a) vb.

5.6. Alfabeleşme sürecinin başlangıcı olarak yorumlanabilen müstakil fonemleri temsil etmek için silabogramların kullanılması suretiyle arhetipten uzaklaşılması: HO /bar/ (< ab + ar), H^{N} /bän/ (< äb + än), HH /kan/ (< ak + an), HO /yok/ (< ay + ok), HHH /yokaru/ (ay + ok + ar + u) vb.

5.7. Silabogramın, heceler arasındaki ünlü farklılıkları göz ardı edilerek, yani başka bir ünlüye sahip olan heceyi temsil etmek amacıyla kullanılması suretiyle arhetipi ihlâl etmesi: HOH /bodun/ (“an” değerli işaret, “un” hecesini), HHH /kızıl/ (“al” değerli işaret, “ıl” hecesini), $\text{H}^{\text{N}}\text{H}$ /üçün/ (“än” değerli işaret, “ün” hecesini karşılıyor) vb.

5.8. Yazıtlarda tamamen alfabetik -daha doğrusu fonemografik- olma intibasını bırakan yazılışlara rastlanır: Meselâ, $\text{H}^{\text{N}}\text{H}$ (Tonyukuk, 10) /beni/, $\text{H}\text{H}\text{H}\text{H}$ (Kül Tigin, Kb., 10) /kişioğlu/, HHH HHH (Moyun çor, 18) /yoriyu kälti/ vb. Bunun gibi yazılışların, eskiden silabogram olan işaretlerin fonem değerlerini edinmesine, yani yazının alfabeleşme yolunda ilerlemiş bulunmasına delâlet olması pek muhtemeldir.

6. Başka eserlerimizde daha ayrıntılı yazdığımız gibi,¹⁵ ünsüz ikizleşmesi (konsonant dualizmi) olarak adlandırılan olay, yani 22 grafemin (H /ab/, H^{N} /äb/, HH /ad/, $\text{H}\text{H}^{\text{N}}$ /äd/, H^{N} /ag/, H^{N} /äg/, H /ay/, H^{N} /äy/, H /ak/, H^{N} /äk/, HH /ok/~uk/, H^{N} /ök~/ük/, H /al/, H^{N} /äl/, H /an/, H^{N} /än/, H /ar/, H^{N} /är/, H /as/, H^{N} /äs/, H /at/, H^{N} /ät/), hem de çifti olmayan H

¹⁵ Meselâ bk. V. G. Guzev, “Zur Interpretation des ‘konsonantischen Dualismus’ der alttürkischen Runenschrift”, *Turkologie heute - Tradition und Perspektive*, Wiesbaden, 1998, s. 111-115.

/k/ ve Y /iç/ işaretlerinin damak (büyük) ünlü uyumuyla ilgili olması, teorik fonoloji ve genel yazı teorisi açısından bu grafemlerin harf değil, kalın ve ince sıradan iki dizi heceden ibaret olan “ünlü + ünsüz” tipli kelime veya hece değerlerine malik birer işaret olduğuna ve Göktürk yazısının hem kelime-hece yazısı, hem de kendiliğinden doğma olduğuna pek önemli bir delâlettir.

7. Ünsüz ikizleşmesini teşkil eden Türk işaretlerini, ünsüz harfi (fonemogram) olarak değil, kelime (/ay/, /at/, /äb/, /är/, /ok/, /ag/ vb.) veya hece işaretleri olarak yorumlamamız, Rus bilgini V. V. İvanov’un, Merkezî Asya’daki Tohar (Brahmi) yazısının ETR yazısındaki ünsüz çiftlerinin oluşmasını etkilediği tahminini¹⁶ pek şüpheli kılar.

8. 1) Tipik Türk hece tiplerinden biri niteliğinde yorumlanabilen, yani tek ünlüden oluşan heceleri temsil eden; 2) damak ünlü uyumunun dayandığı ünlülerin art ve ön olmak vasfını bir dereceye kadar yansıtan; 3) kendi envanteri (yani /a/~/ä/, /ı/~/i/, /o/~/u/, /ö/~/ü/, /e/) ile Sâmi ünlü listesine (A, I, U) aykırı düşen beş ünlü işaret, Göktürk yazısının Yakın Doğu yazılarından doğduğu savını çürütür, buna karşılık kendiliğinden doğma tezini kuvvetlendirir. 3. paragrafta tahmin edildiği gibi, /ı/ ünlüsünü temsil eden işaretin “bitki, ağaç” betimleyen bir piktogram olması ihtimali vardır.

9. Yalnız düz geniş (/a/ ve /ä/) ünlüleri değil, yuvarlak (/o/, /u/, /ö/, /ü/) ve düz dar (/ı/ ve /i/) ünlüleri de içeren VK tipindeki kelime veya heceleri (örn. ay, äb, ok/uk, ök/ük, ık, iç vb.) temsil eden grafemlerin var olması, Göktürk yazısının (hiç olmazsa söz konusu olan işaretleri kapsayan kısmının) “ünsüz + mümkün olan her bir ünlü” tipli hecelere karakterize edilen Sâmi yazı sistemlerine mensup olmadığını, bambaşka, yani “belirli ünlü + belirli ünsüz” kuruluşlu kelime veya heceleri aktaran bir yazı olduğunu kanıtlar.¹⁷

10. Diğer yazı sistemlerinin tarihinde, meselâ Etrüsk ve Asur-Babil yazılarında da örneklemesi (analojisi) görülen, güya /k/ ünsüz fonemini temsil eden beş grafemin (𐌀, 𐌁, 𐌂, 𐌃, 𐌄) işlev görmesi, bu işaretlerin logogram veya silabogram olmasının belirtisi olabilir. İ. M. Dyakonov, Etrüsk yazısında benzer bir olay üzerine; «c, k, q üçlüsünün var olması bilhassa manidardır. Bunların adı, “ke”, “ka”, “ku”dur ve bu harfler, metinde bunları izleyen /ä /, /a/ veya /u/ ünlülerince ayırt ediliyordu. Bu hususun neye işaret ettiği kendiliğinden anlaşılır: /c/ harfinin ses değeri “ke”, /k/ harfinin ses değeri “ka” ve /q/ harfinin ses değeri “ku” olan eski hece yazısının mevcut olduğuna. Her bir işaret, kendiliğinden “ünsüz + ünlü” kesitini temsil ettiğinden ünlüyü de yazmaya gerek yoktu» der. Bu bakımdan başka dilkate değer bir alıntı da şudur: «E. Hinks’ten önceki araştırmacılar, Asur-Babil yazısında aynı ünsüzü temsil eden yedi kadar işaret buldukları halde, E. Hinks, makalesinde bu

¹⁶ V. V. İvanov, «Toxarı», *Vostočnyy Turkestan v drevnosti i rannem srednevekov e*, Moskva, 1992, s. 29.

¹⁷ Krş. İ. M. Dyakonov, “Predislovie”, İ. Fridrih, *İstoriya pis’ma*, Moskva, 1979, s. 14.

yazıda yalnızca ünsüz ileten işaretlerin tümünden yok, buna karşılık “ünlü”, “ünsüz + ünlü”, “ünlü + ünsüz” ve “ünsüz + ünlü + ünsüz” tipli işaretlerin var olduğunu kanıtladı; böylelikle bir ünsüz için kullanılan “yedi farklı işaret”, gerçekte söz konusu ünsüzü içeren türlü türlü fonem veya hece kesitlerini temsil eden işaretler olarak ortaya çıktı». ¹⁸ Böylesi fikir yürütmeyi ETR yazısına uygulama, söz konusu beş grafemin, yazının kelime-hece evresinde şu ses değerlerine malik olduğu tahminini ileri sürmemizi sağlar: 1) ak, 2) äk, 3) ok, 4) ök/ük ve 5) ık.

11. Göktürk yazısını alfabe yazısı olarak yorumlama, Türkolojik runolojiye büyük bir zarar vermiştir. Bunun bir örneği, ligatür sorunudur. Harf olarak yorumlanan “global signs”, “Globalzeichen” ya da “ligatür”lerin, yani güyâ /nt/, /lt/, /nç/, /rt/ gibi ünsüz gruplarını temsil eden işaretlerin, en baştan harf olmayıp VKK (ünlü + ünsüz + ünsüz) tipindeki kelime veya heceleri (/ant/, /alt/, /anç/, /art/) temsil etmiş olması çok muhtemeldir. İki ünsüzden birincisi sonant, ikincisi patlamalı olan bu kesitler, eski Türkçenin morfonolojik yapısına pek uygundur. Bu tip işaretlerin iki harfin kaynaşmasından doğduğunu tahmin eden en yaygın görüşte şu kusur saklıdır: kaynaşmaya katılan ilkel işaretler, harf, yani fonem işareti olduğu kanıtlanmaksızın belit, yani aksiyom olarak kabul edilmişti. Bu aksiyomun bir yanılısama olması ihtimali çok büyüktür.

12. ETR yazısının hiç olmazsa silabik (hece) kuruluşuna işaret eden bir dış kaynak vardır. O da 1905 yılında Toyok’ta (Turfan’da) keşfedilmiş ve A. v. Le Coq tarafından yayımlanmış olan /ad/, /as/, /ık/ vb. tipindeki 19 Göktürk işaretinin ses değerlerini Mani harfleri ile aktaran el yazması parçasıdır.

Bildiğim kadarıyla bu kaynağı, esaslandırmaya çalıştığımız görüşün lehine O. İ. Pritsak ve T. Tekin; aleyhine ise O. F. Sertkaya yorumluyorlar. ¹⁹

13. Göktürk anıtlarının dili, ETR yazısının, bir kelime-hece yazısı sistemi olarak oluşması için elverişli morfonolojik vasıflara sahipti. Bu vasıfların başlıcaları:

13.1. *Bir heceli kelimelerin sayıca çokluğu.* İ. M. Dyakonov’a göre, «İlk olarak yazı uygulamaya başlayan dillerde bir heceli çok kelime vardı». ²⁰ Bir heceli kelimelerin sayıca ağır basmasının ve dilin kolayca hecelere bölünmesinin, bir hece yazısının doğması için gayet önemli olduğunu başka uzmanlar da vurguluyor. ²¹ Göktürkçede, anıtların temsil ettiği devrede tek bir işaretle temsil edilebilen tek heceli kelimeler, bariz bir şekilde ağır basıyordu (3. paragraftaki örneklere bk.). Demek, bu dilin de kuruluşu, hem kelime, hem de hece yazısının meydana gelmesine elverişliydi.

¹⁸ İ. M. Dyakonov, “Predislovie”, s. 13.

¹⁹ O. F. Sertkaya, “Kâğıda yazılı Göktürk metinleri ve kâğıda yazılı Göktürk alfabeleri”, *Göktürk Tarihinin Meseleleri/Probleme der köktürkischen Geschichte/Some Problems of Köktürk History*, s. 277-292.

²⁰ İ. M. Dyakonov, “Predislovie”, D. Diringer, *Alfavit*, Moskva, 1963, s. 9.

²¹ J. Friedrich, *Geschichte der Schrift...*, s. 28, 161-162, 170.

13.2. Pleophony. Söz konusu dilde kelime içinde ünsüz kümeleri pek sınırlı idi (11. paragraftaki örneklere bkz.); ünlü kümeleri ise hiç yoktu. Bu husus, kuşkusuz dilin basit hece kuruluşuna sahip olduğuna işarettir.

13.3. Hece tipleri. Göktürk grafemlerinin şimdiye kadar tespit edilmiş olan ses değerleri, yani VK, V, VKK kuruluşuna sahip olan ses ve ses zincirleri, Türk hecelerinin tipolojisiyle büsbütün bağdaşiyor.²² Bu tip heceler, KV, KVK ve KVKK tipli kelime ve hecelerın yanı sıra işlev görüyordu. Göktürk yazısının yaratıcılarının niçin altı hece tipinden yalnız üçünü grafem ses değeri hâline getirmeyi tercih ettiğini açıklığa kavuşturmak, sonraki vazifelerimizden biri olabilir.

13.4. Ses benzeşmesi. Dildeki kelime ve eklerin bileşimindeki ünlüleri ve bazen de ünsüzleri önceden bilmeyi sağlayan bitişken morfoloji ve damak ünlü uyumu, birçok ünlünün kelimeşekli yazılışında işaretle yansıtılmasını gereksiz kılıyordu.

14. Yazı sistemlerinin, yani kelime, hece ve fonem yazılarının, doğal evriminin bütün merhalelerine özgü tüm dil birimlerini (kelime, hece ve fonemleri) aktarma yöntemlerini eş zamanlı olarak kullanan ETR yazısının fevkalâde karmaşık iç şekli (kuruluşu), pek önemli olgulardan biridir. Yazı nazariyesine göre (J. Friedrich, İ. Gelb), böylesine karışık sistemler, sadece daha gelişmiş güçlü yazılara sahip olan uygarlıkların şiddetli baskısı altında meydana gelir ve tabî sistemlerin evrimine has evrelerin hiçbirini atlamayarak gayet çabuk bir biçimde gelişir.²³ Bununla ilgili olarak, ETR yazısının yaşam süresinin VII-VIII. asırlarda yaklaşık iki yüzyıl olduğunu hatırlatmak yerinde olur. Formüle ettiğimiz vasıfları ile ETR yazısı, 19. ve 20.'yy.da Amerika, Afrika, Sibiryaya gibi çeşitli dünya mntıkalarında taklidî yoldan meydana gelen yeni yazılarla aynı tipe dahildir.

15. VI-VII. asırlarda eski Türklerin "millî" (L. Bazen) bir yazıyı taklidî yoldan yaratmaları için tarihî ön koşullar vardı: 1) M.S. birinci binyılın ilk yarısında ve ortalarında Çin ve Sami-İran süpersivilizasyon, yani üstün medeniyetleriyle kültür teması yoğunluğu arttı; 2) Türkler veya onların bazı temsilcileri, çoğunlukla logografik Çin ve alfabetik Sogd yazı sistemlerini öğrenmişlerdi; 3) teşekkül eden Türk devletlerinin mükemmel haberleşme vasıtalarına şiddetle ihtiyacı vardı; 4) Göktürkler, görevi sınırlı olan resim veya runlara benzer ön yazı haberleşme vasıtalarını (resim işaretlerini, "kesmeleri", tamgaları) kullanıyorlardı.²⁴ Bütün bu önkoşullar, ETR yazısının doğuşunu teşvik etmeli.

²² A. M. [erbak, *Sravnitel' naya fonetika tærskix yazıkov*, Leningrad, 1970, s. 107-110.

²³ J. Friedrich, *Geschichte der Schrift...*, s. 30, 161-172; I. J. Gelb, *A Study of Writing*, s. 138-139, 206-211.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. V. G. Guzev, S. G. Klyaştornıy, "Genel yazı nazariyesi ışığında Göktürk yazısının menşei meselesi (Okunuşunun 100. yıldönümü dolayısıyla)", *TDAY-Belleten* 1993, Ankara, 1995, s. 29-33.

16. Genel yazı teorisi tecrübesinden, kendi diline taklidî yoldan yeni bir yazı yaratmak isteyen, yabancı bir yazıyı bilen ve bunu kendine numune alan herhangi bir mûcidin, icat ettiği sisteme işaretleriyle birlikte bu yabancı yazının iç şeklini, yani kuruluşunu naklettiği bilinir.²⁵ Bu savdan şu sonuç çıkar: Sogd (kursiv) yazısı ile ETR yazısı işaretlerinin sadece şekline dayanarak Göktürk yazısının Sogd yazısından kaynaklandığını ileri süren görüşü kabul eder ve V-VI. asırlardan başlayarak yazılı abidelerle bilinen Sogd yazısının bilginler tarafından alfabetik yazı olarak yorumlandığını göz önünde bulundurursak,²⁶ ETR yazısının da alfabetik olduğunu kabul etmek zorunda kalırdık. Fakat bu durumda Göktürk yazısında neden ön yazı durumunun kalıntısı olan resim işaretlerini, logografik ve sîabografik unsurları bulduğumuzu izah etmek imkânsız olurdu. Yazı tarihi ve teorisi, yazıların geriye doğru değiştiğine tanık olmamıştır, yani bir yazı, alfabe sistemi olduktan sonra kelime veya hece işaretleri sistemi olamaz.

17. ETR yazısının (sözüm ona yabancı ?!) menşeyini ispat etmek amacıyla runlara benzer işaretlerin şekillerini diğer yazı işaretlerinin şekilleri ile karşılaştırmaya öncelik verme, sözü edilen yazı sisteminin iç kuruluşuna pek az ilgi gösteren Türk run biliminin çağdaş yazı teorisi açısından büyük kusurlarından biridir. Ancak bu perspektifsiz geleneği irdelersek, bir taraftan ETR yazısının işaret takımını Türk tamgaları ile öbür taraftan Sogd alfabetesinin harfleriyle karşılaştırma, bizi Türk runlarının Türk tamgalarından doğduğunu ileri süren bilginlerin²⁷ haklı olduğuna, buna karşılık Türk işaretlerini Sogd işaretlerine benzetmenin²⁸ ise pek sunî olduğuna inandırır. Yazının dış şekli alanına ait olan bu husus, ETR yazısının Sami menşeyi varsayımının aleyhine, kendiliğinden doğma olduğu tahmininin ise lehine delâlet eder, hem de genel yazı nazariyesinin, yeni bir yazı uydurulurken mûcidin, uygarlığın mevcut resim fonuna başvurduğu savına²⁹ uygun düşer.

18. Bu çalışmada baştan itibaren söylediklerimizi özetleyecek olursak, en önemli sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

18.1. ETR yazısının özellikleri, bu yazının, (işleme alanı sınırlı olan resim işaretleri, kesmeler, tamgalar'ı içeren) yazıöncesi durumu, kelime, hece ve harf evrelerini kapsayan bütün kendiliğinden doğma yazı sistemlerine özgü doğal evrim yolunu katettiğine ve VIII. yy.ın başında harf yazısına dönüşmekte olduğuna delâlet olarak yorumlanmaya elverişlidir.

²⁵ 'İsmân Yösuf'un Somali yazısını yarattığı gibi. Bk. J. Friedrich, *Geschichte der Schrift...*, s. 170-171; I. J. Gelb, *A Study of Writing*, s. 209.

²⁶ V. A. Livşits, A. L. Hromov, "Sogdiyskiy yazık", *Osnovi iranskogo yazıkoznaniya. Sredneiranskie yazıki*, Moskva, 1981, s. 347-514.

²⁷ D. N. Sokolov, *O başkirskih tamgah*, Orenburg, 1904, 94 s., 2 tablitsı (Trudı Orenburgskoy Uçenoy Arxivnoy Komissii. Vıp. XIII).

²⁸ V. A. Livşits, "O proişhojdenii drevnetyurkskoy runičeskoy pis'mennosti», *Sovetskaya tyurkologiya*, 1978/4, s. 84-98.

²⁹ I. J. Gelb, *A Study of Writing*, s. 143-147. (?)

18.2. ETR yazısı, çok kısa yoğun bir evrim yolunu katettiğinden içinde bütün evrim merhalelerinin unsurları muhafaza edilen ve eş zamanlı şekilde yan yana yaşamakta olan karışık bir sistem olarak teşekkül etmişti.

18.3. ETR yazısı vasıflarının tümü ve mevcudiyetinin tarihî şartları, bu yazının, gelişmiş yabancı medeniyetlerin yoğun şekilde hızlandırıcı tesiri koşulları altında taklit yoluyla yaratılan kendiliğinden doğma (otokton) yazı sistemlerine mensup olduğuna işaret eder.

18.4. Göktürk runolojisi üzerine yazılacak eserlerde, işaretleri bir alfabe şeklinde takdim etme geleneğine karşın, her bir işaretin yalnız fonem değerini değil, onun ilkel kelime veya hece değerini de bildirmek gerekir. O hâlde işaretlerin listesi takriben şu biçimde ortaya çıkar:

↯ /a/, /ä/ (hece ve fonem işareti)	
↑ bitki veya ağaç resmi (?), ı (kelime işareti [?]), /ı/, /i/ (hece ve fonem işareti)	
› /o/, /u/ (hece ve fonem işareti)	𐰆 /ö/, /ü/ (hece ve fonem işareti)
𐰇 /ab/ (hece işareti), /b/ (fonem işareti)	𐰇 göçebe çadırı resmi, äb (kelime işareti), /äb/ (hece işareti), /b/
𐰈 /aç/, /äç/, /ç/	𐰈 içmek eyleminin simgesi (?), /iç/, /ç/ (?)
𐰉 /ad/, /d/	𐰉 /äd/, /d/
𐰊 /ag/ (hece), /g/ (fonem işareti)	𐰊 /äg/, /g/
𐰋 /ak/, /k/	𐰋 /äk/, /k/
𐰌 iğ aleti resmi (?), ık (kelime işareti [?]), /ık/, /k//,	
↓ ok resmi, ok, /ok/, /k/	𐰍 /ök/, /k/
𐰎 /al/, /l/	𐰎 /äl/, /l/
𐰏 /an/, /n/	𐰏 /än/, /n/
𐰐 /ar/, /r/	𐰐 kişi resmi, är, /är/, /r/
𐰑 /as/, /aş/, /s/, /ş/	𐰑 /äs/, /äs/, /s/, /ş/
𐰒 at resmi, at, /at/, /t/	𐰒 /ät/, /t/
𐰓 kamer resmi, ay (kelime işareti), /ay/, /y/	𐰓 /äy/, /y/
𐰔 /am/, /äm/, /m/	
𐰕 /ap/, /äp/, /p/	
𐰖 /az/, /äz/, /z/	
𐰗 /anç/, /änç/, /nç/	
𐰘 /anğ/, /änğ/, /nğ/	

ñ /añ/, /ñ/	
M /alt/, /lt/	
ʷ /ant/, /nt/	
ʳ /art/ (?), /rt/ (?)	